

Diocletianus: de interessantste keizer van Rome

Recensie

Olivier Hekster & Corjo Jansen (reds.), *Diocletianus. Tussen eenheid en versnippering* (Nijmegen: Vantilt, 2018), 224p. ISBN 978-94-600-4399-4.

Van alle zaken die keizer Diocletianus tot een fascinerend figuur maken, springen er toch echt twee bovenuit. Aan de ene kant lukte het deze carrièremilitair – in 244 als Diocles geboren op de Balkan maar verder van onduidelijke komaf – om na decennia van hoofdzakelijk snelle en vaak bloedige opvolgingen zo’n twintig jaar op de troon te blijven en dat prima te overleven. Bij zijn aantreden in 284 sloeg hij meteen spijkers met koppen door de machtsbalans te stabiliseren en het Rijksbestuur te hervormen. Na zich van zijn directe rivalen te hebben ontdaan, besloot Diocletianus in 286 de keizerlijke macht te delen met strijdmakker en potentiële concurrent Maximianus. In 293 werden nog twee militaire grootheden in het keizersambt gehesen met de benoeming van Galerius en Constantius tot *caesares* (juniorkeizers). Met dit laatste werd ook meteen een mechanisme voor ordentelijke opvolging in werking gesteld, dat meer op ‘merites’ dan op dynastieke overwegingen gebaseerd was. Alle vier de keizers, de zg. Tetrarchen, hadden een eigen aandachtsgebied binnen het Rijk, bestaande uit een serie (vaak heringedeelde) provincies. De keizers en hun bureaucratistische entourage reisden voortdurend rond in hun gebieden en hielden zich daar met bijvoorbeeld rechtspraak tussen burgers bezig. Saillant detail: alle keizers, inclusief Diocletianus, wisten bij dit alles tientallen jaren in leven te blijven, en dat zonder elkaar de tent uit te vechten. Een hele prestatie na een halve eeuw van voornamelijk troonsbestijgingen met hakbijl.

Het tweede fascinerende punt is dat Diocletianus in 305 besloot af te treden als keizer. Hij trok zich terug in Split, in zijn geboortestreek, waar hij volgens de vierde-eeuwse schrijver Aurelius Victor voornamelijk kolen verbouwde in de tuin van zijn paleis. Ondanks beweringen over de machinaties van *caesar* Galerius zullen de redenen voor Diocletianus' terugtreden helaas wel voorgoed in nevelen gehuld blijven. Maar het geeft te denken: wat bezielde deze man? Waarom zwaaide hij af? En hoe verhoudt zich dat tot zijn visie op het Rijk die duidelijk al vanaf zijn vroege jaren vorm begon te krijgen?

Een boek over deze intrigerende heerser loopt het risico een biografie te worden die antwoord probeert te geven op deze zeer boeiende maar uiteindelijk onbeantwoordbare vragen. Daarmee wordt zo'n boek al gauw een exercitie in gratuite speculatie van psychologiserende aard.

De uiterst informatieve en plezierig lezende bundel onder redactie van Hekster en Jansen laveert op soevereine wijze langs deze historiografische klippen. Het boek is allesbehalve een biografie. Het schetst een genuanceerd beeld van de Tetrarchie en richt daarbij de blik op het samenspel van continuïteit en verandering. In hoeverre is de Tetrarchie daadwerkelijk een *turning point* in de Romeinse geschiedenis? De vraag is terecht, alleen al omdat de figuur van Diocletianus een receptie kende van extremen, van duivelse christenvervolger tot geniale grondlegger van de juridisch-bureaucratische staat van de late oudheid.

Het zal niet als een verrassing komen dat het streven naar politieke stabiliteit, de bestuurlijke hervormingen en het opkomende christendom de hoofdthema's van deze bundel zijn.

De relatief lange en rustige periode van de Tetrarchie wordt voornamelijk onderzocht vanuit het oogpunt van legitimatie: hoe probeerden de keizers te laten zien dat zij de juiste personen op de juist plek waren? Twee hoofdstukken richten zich hierbij op beeldmateriaal dat een groot publiek bereikte, namelijk munten. In het hoofdstuk van Heijnen en Betjes wordt duidelijk dat Diocletianus eerst aansluiting zocht bij de traditionele portrettuur van de soldatenkeizers, maar er later voor koos om zich met Maximianus als beschermelingen van Jupiter en Hercules af te laten beelden (zie ook de bijdrage van Manders). Ook is er een duidelijke trend waar te nemen van realistisch naar idealistisch portretteren, waarmee de aandacht op het ambt in plaats van de persoon van de keizer gevestigd wordt. Tholens bijdrage stelt ons in staat de beeldvorming in het muntmateriaal naast die in de keizerlijke lofredes, de *Panegyrici Lati-*

ni, te plaatsen. Hun Gallische achtergrond verklaart waarom deze redevoeringen zich voornamelijk op Maximianus focussen, maar door subtiele vergelijking met Diocletianus komt het beeld naar voren dat deze laatste uiteindelijk het hoogst in de pikorde stond. Hierbij wordt soms de suggestie gewekt dat Diocletianus het allemaal niet zonder Maximianus had gekund. Elk medium presenteert een verschillend beeld, maar beide benadrukken krachtig handelen en goddelijke gunst. De Haan en Mols bespreken hoe de keizers de bevolking met grootse bouwprojecten wilden laten zien hoezeer zij zaken onder controle hadden en hoe goed ze voor hun onderdanen zorgden.

Het hoofdstuk over Diocletianus' interesse in het recht slaat een brug naar het thema administratieve hervormingen. De auteurs roeren een belangrijke kwestie aan, namelijk de bijdrage van keizerlijke wetgeving aan de pogingen om de economie na de puinhopen van de derde eeuw uit het slop te trekken. Afgezien van een korte bespreking van het Edict voor Maximumprijzen, dat in het geheel niet slaagde in zijn opzet iets aan inflatie te doen, valt dit hoofdstuk een beetje in het water door de uitvoerige aandacht voor een technisch juridisch instrument waarvan de auteurs uiteindelijk betogen dat het uit de Justiniaanse tijd dateert – méér dan twee eeuwen na Diocletianus. Verder is het jammer dat geen aandacht besteed wordt aan het feit dat het hof rondtrok en dat de juridische interventies (ook op economisch vlak) zich vaak laten localiseren (via de subscripties in de *Codex Justinianus*). De provinciale reorganisaties duiden ook op Diocletianus' aandacht voor de provincies. Slootjes' hoofdstuk werpt interessante vragen op over de mate waarin Diocletianus zelf de zaken in detail uitdacht en managede – vragen die ook voor het recht van belang zijn.

De verhoudingen tussen de Tetrarchen en de christenen is een oud en felbediscussieerd vraagstuk. De vroegchristelijke bronnen zetten de zaken dik aan, maar materiaal voor een *reality check* is er eigenlijk verrassend weinig. Lactantius schildert Galerius als de kwade genius achter de vervolgingen, maar of dit klopt, kan niet echt worden vastgesteld. Hunink suggereert dat scepsis op z'n plaats is, omdat Diocletianus tien jaar lang Lactantius' broodheer was in het paleis in Nicomedië. Verder analyseert Janssen op grondige wijze hoe de naleving van de edicten tegen de christenen nogal kon verschillen van Tetrarch tot Tetrarch en van gebied tot gebied.

Al met al is dit een geslaagd boek. Het is wetenschappelijk solide opgezet, geeft blijkt van een goed doordachte visie op geschiedschrijving en presenteert de informatie in zeer toegankelijke, soms aanstekelijke vorm. De hoofdstukken kunnen ook prima afzonderlijk worden gelezen. Een insidertip is wél om nooit slechts één hoofd-

stuk te lezen: zoals hierboven al aangegeven zijn er veel raakvlakken en contrasten tussen de hoofdstukken, waardoor combinaties vaak een veel rijker beeld opleveren.

Natuurlijk zijn er altijd onderwerpen die hadden kunnen worden toegevoegd. Zo was het interessant geweest om wat religie betreft eindelijk eens de blik te verbreden en niet slechts het christendom te bespreken. Je kunt je bijvoorbeeld afvragen hoe de zaken met de manicheeërs stonden, tegen wie ook behoorlijk agressieve keizerlijke rescripten werden uitgevaardigd. En zorgde bij hen de associatie met dreigende buur Perzië nog voor een eigen dynamiek? Dan is er de vraag hoe de Tetrarchen de traditionele Romeinse religie recipieerden en vormgaven. Er is bijvoorbeeld op gewezen dat de Tetrarchen zich weinig voor tempels leken te interesseren, aangezien er nauwelijks tempelreparaties uit hun tijd bekend zijn. Dit duidt erop dat het denken over religie in het algemeen, inclusief dat over de traditionele religie, aan verschuiving onderhevig was. Het zou enorm interessant geweest zijn om hier meer over te lezen. We krijgen nu een beetje de indruk dat er een enorme *showdown* tussen keizers en christenen plaatsgreep. Maar dat is vooral óók het perspectief van de christelijke bronnen en wellicht het gevolg van de eeuwenlange West-Europese conditionering om de christenen als ‘onze jongens’ te zien. Ten slotte zou je je kunnen afvragen hoe de Mithrascultus in het plaatje past, een niet helemaal traditionele religie die floreerde in het leger zonder echte keizerlijke weerstand te ondervinden.

Laat er echter geen misverstand over bestaan: dit boek is zeer de moeite van het lezen waard, en ik raad u van harte aan dat spoedig te doen.

Matthijs Wibier
m.h.wibier@kent.ac.uk

